

Bojan Jović

Institut za književnost i umetnost, Beograd
userx64@live.com

Pregledni znanstveni rad
821.163.42.09Ujević, T.
821.163.41.09

Videnje Ujevića kroz Ujevićevo videnje srpske književnosti¹

Sažetak: U radu se razmatra Ujevićevo viđenje najvažnijih predstavnika srpske moderne i modernizma / avangarde, iskazano u skupini tekstova posvećenih srpskoj književnosti XX veka. Na pozadini životne i idejno-ideološke pozicije analiziraju se osnovni Ujevićevi poetički i kritički stavovi, kao i promena problematike, tona i stila kritičkih prikaza sa prelaskom od starijih na mlađe generacije književnika i neposrednim uključivanjem u beogradski književni život, odnosno u polemičke razmene. Posebna pažnja posvećuje se karakterizaciji autorskih ličnosti Ljubomira Micića i Radeta Drainca kao predstavnika negativnih kretanja u književnosti, kao i beogradskog nadrealističkog pokreta.

Cljučne reči: Tin Ujević, srpska književnost, kritika

Osnovno pitanje koje se postavlja u radu jeste kako se „modaliteti“ Ujevića kao književnog kritičara i prikazivača, unekoliko i kao polemičara, iskazuju kroz užu tematiku srpskih pisaca i književnosti. U tom cilju su – iz korpusa tekstova iz tri razdoblja u kojima Ujević intenzivno objavljuje uvide u srpsku književnost (početnog, od 1911. do 1914; srednjeg, od 1920. do

¹ Rad je nastao u okviru projekta 178008 *Srpska književnost u evropskom kulturnom prostoru*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

1922; i trećeg, najintenzivnijeg, 1930–1935) – izabrani oni indikativni, koji pružaju uvid u osnovne osobenosti kako njegovog kritičkog postupka tako i viđenja beogradske književne scene, i shvatanja mesta i uloge (srpske) književnosti u osnovnim kretanjima modernih vremena.

Navedeni vremenski okviri ne predstavljaju tek puke vremenske odrednice, već, umnogome označavajući Ujevićevu životnu, idejno-ideo-lošku i poetičku poziciju, ukazuju i na logiku odgovarajućeg izbora tema i obradene problematike. Shodno tome, prva faza Ujevićevog zanimanja za srpsku književnost bila bi uslovno određena snažnim zalaganjem za političko i kulturno ujedinjenje hrvatskog i srpskog naroda, koje dobija odraz i u opštem shvatanju književnosti; druga bi se odlikovala neposrednim piščevim učešćem u beogradskom kulturnom i književnom životu; treća, pak, nakon konačnog napuštanja Beograda, preglednim ili polemičkim osvrtima na srpsku književnu scenu pre i posle ujedinjenja.

Ideološko-idejna, odnosno životna pozicija, kao jedan od činilaca Ujevićevog viđenja srpske književnosti, nužno se mora sagledati u odnosu prema piščevom kritičkom pristupu, kroz odgovore na pitanja: da li je i u kojoj meri njegov (vrednosni) sud uslovljen opštim kulturno-političkim pretpostavkama odnosno neposrednim okolnostima u kojima živi i stvara? i, obrnuto, da li Ujevićev pristup (srpskoj) književnosti pokazuje konstante koje bi ukazale na neke od temelja njegovih poetičkih shvatanja. Na kraju, trebalo bi ukazati šta čini posebnost Ujevićevog viđenja srpske književnosti, na osnovu onoga što jeste (ili, pak – nije) obuhvaćeno njegovim kritikama i prikazima.

* * *

Kada je reč o najranijem, „integrativnom“ razdoblju, Ujević se od samih početaka zanimanja za srpsku književnost eksplicitno osvrće na pitanja nacionalnih literatura, književnog vrednovanja i književne kritike, u svoja razmatranja uključujući, po pravilu, i perspektivu hrvatske književnosti; još 1911. godine on izlaže viđenje na književnoj vrednosti utemeljenog zajedništva hrvatske i srpske literature, prema kome samo ono što je po kvalitetu dobro, srpsko ili hrvatsko, može biti deo nacionalne književnosti – odnosno mora biti i srpsko i hrvatsko, dok se sve ono što je bezvredno odbacuje, i ne sme biti deo niti jedne niti druge književnosti (Ujević 1911b: 47).

Razmatrajući pretpostavke, ciljeve i stanje književne kritike koja bi trebalo da sprovede odgovarajuće vrednovanje, Ujević onovremenu situaciju ocenjuje kao nezadovoljavajuću, kao „kritički kaos“ (Ujević 1911b: 49); uzrok za to leži u činjenici da pri prosuđivanju ne odlučuju (samo) književni motivi već svakovrsni inati i interesi, što kritiku čini pristrasnom, ličnom ili partijskom (Ujević 1911b: 48). Pored toga, književnoj kritici umnogome škodi i nasleđena „patriotska nezrelost“ – težnja ranijih pokoljenja da naivno izjednače uspelo delo sa autorovim čestitim rodoljubljem, koja je, sa jedne strane, uslovlila da znatnu pažnju dobije beletristička popularnost autora o kojima ozbiljna kritika ne bi imala da napiše bilo šta pohvalnoga (Ujević 1911b: 48–49), a pogrešno shvaćeni patriotizam je, sa druge strane, doprineo da se potpuno prečutkuju dela koja odslikavaju istinski spisateljski talenat. Zahvaljujući ovakvom pristupu – zbog prakse da se kao poezija prihvataju stihovane retorske deklamacije sastavljene od uvodnih članaka, novinskih programskih krilatice bez pesnikovih ličnih osećanja, začinjene nezaobilaznim političkim lozinkama – rodoljubiva tematika dospela je na loš glas.

Navedeni stavovi predstavljaju širi okvir Ujevićevog najranijeg pristupa tumačenju i vrednovanju srpske književnosti, koji se, u tekstovima posvećenim pojedinačnim autorima ili delima, konkretizuje na različite načine. Istaknuto mesto pri tome zauzima njegovo nastojanje da u pesništvu povrati osporeni ugled patriotskih tema: kada u jednom od najranijih tekstova o srpskim pesnicima ističe vrline rodoljubive poezije Alekse Šantića – srčanost, neustrašivost, muževnost – Ujević se suprotstavlja stavu da je osećanje za domovinu nižega reda, time i neprikladno da bude motiv istinske umetnosti. Prema njegovom uverenju, i rodoljubni stihovi jesu pesme ukoliko su izraz duše, sopstveni „izraz ličnoga osjećanja pjesnikova“ (Ujević 1912a: 316), u obrnutoj srazmeri sa bučnim parafraziranjem glasnih ideja i programa. Smisao Šantićeve patriotske poezije, tako, leži u propovedanju odvažnosti i hrabrosti: namesto da čovek plače, on bi trebalo da se bori:

Kako je njegova vjera sloboda i domovina, njegov je moral energija muža. I to je dobro, sto puta bolje od vječite plačljivosti: jer ako i napor djela može ostati bezuspešan, kako je suza nužno bezuspešna, on je svakako dostojniji čovjeka. (Ujević 1912a: 315)

Razmatrajući problematiku rodoljublja Ujević istovremeno otkriva jedno od bitnih stanovišta svog kritičkog suda – potrebu da poezija bude neposredno proživljena, i da predstavlja izravni, verodostojni izraz

pesnikove duše. Ova upućenost na autentičnost iskazane poetske emocije, time i na njenu vrednosnu obeležnost, omogućava da se pored pesnikovog aktivnog, hrabrog i muževnog društvenog stava pozitivno vrednuje i naizgled sasvim nespojiva pesnička pozicija krajnje društvene (samo)izopštenosti, ličnog mračnjaštva i malodušnosti, kakva se u srpskoj poeziji sreće npr. u *Utopljenim dušama* Vladislava Petkovića Disa.

Disova lirika, prema Ujevićevom mišljenju, nastaje iz pesimističkih impulsa modernog doba, u kome pojedinac pretvara samoanalizu u maniju i torturu, unoseći nemir i večno nezadovoljstvo u dušu, ispunjavajući je nejasnim trajnim bolom i mračnom teškom prazninom (Ujević 1911a: 476). Savremeni pesimista na taj način uništava osećanja i trajno gubi mogućnost spontane svežine i oduševljenja, tj. entuzijazma, nade, optimizma, iluzije, htenja i snage. Pored toga, budući da se u intenzivnom, bolesnom kultu samoga sebe svet deli na „Ja i Ne-Ja“, dolazi do nezdravog, preteranog i uobraženog egoizma kada za pojedinca više ne postoji ništa izvan njega (Isto). Kada je reč o Disovoj lirici, i pored brojnih kritičkih zapažanja u vezi sa prekomernom samoanalitičnošću, sumornošću i jednoličnošću, kao i formalnim manjkavostima, Ujević je ipak sagledava u pozitivnom svetlu, zahvaljujući činjenici da monotonija ne deluje kao pesnikov nedostatak, već se pokazuje kao prirodna i shvatljiva, gotovo nužna, budući da je najiskreniji i najizraavniji izraz duševne monotonije i mrtvila koji su nadahnuli Disovu knjigu (Ujević 1911a: 478).

Izvorna i samosvojna pesnikova duševna izražajnost, koja kao legitimu poetsku vrednost priznaje i spaja krajnje suprotnosti iskazane opozicijom aktivno / društveno / borbena, naspram pasivnog / individualnog / plačevnog, samo je jedna strana (ranog) Ujevićevog kritič(ars)kog pristupa. Tekst posvećen Milanu Rakiću pokazuje da Ujević kao vrlinu poezije priznaje i visoku versifikacionu i jezičku umešnost, nastalu kao rezultat temeljnog i strpljivog pesničkog napora. Iako Rakić u svom pesničkom delu, po Ujevićevom sudu, kao da katkad premalo peva, bez preterane svežine, i da se ponekad umesto zanosa prepoznaje napor a mesto duše zanat, njegovo je delo „štedljivo, sporo i polagano, [...] rađeno sa velikom solidnošću i savjesnošću, [...] te [...] njegovi stihovi, ako i nemaju zelenila primitivnih inspiracija, imaju zrelost duše prekaljene u iskušenju bola i misli“ (Ujević 1912b: 322).

Rakićeva „vještačka tehnika odlična versifikatora“, i pored povremene mana i nesavršenosti, usmerena je na obuzdavanje snažnih i vatrenih emocija i misli, i njihovo pokoravanje potrebama pesničke forme (Isto). Nakon „mučnih i sporih elaboracija duha“, Rakićeve stvari pojavljuju se kao

izvajane, kao urezane, kao od kamena ili kao za kamen (Ujević 1912b: 323), odlikujući se sabranom sažetošću i mirnom usredsređenošću. Originalnost i vrednost Rakićevog pesništva leži upravo u trudu, trezvenosti i nezačudnosti, kojima se postiže uzdržan i uzvišen gospodstveni artizam kvaliteta namesto kvantiteta.²

* * *

Početak drugog razdoblja Ujevićevog razmatranja srpske književnosti obeležen je postepenom promenom gledišta, kako usled izmenjenih društveno-političkih okolnosti tako i ličnih i istorijskih iskustava. Nakon višegodišnje emigracije, Ujević 1920. godine iz Pariza dolazi u prestonicu nove, ujedinjene višenacionalne države, gde se uključuje u kulturni život i počinje da intenzivno objavljuje. Iz njegovih razmatranja postepeno nestaju hrvatsko-srpska poređenja, umesto kojih, u nekolikim prilikama, Ujević ističe književna, teorijsko-esejistička dela posvećena postojećoj, ali još uvek neiskazanoj i neodređenoj pojavi – duši jugoslovenstva, po njegovom mišljenju široj od nacionalnog ali užoj od univerzalističkog (ili zapadnjačkog) evropejstva (Ujević 1920c: 359); ove uvide prate i ocene o neostvarenoj jugoslovenskoj književnosti (Ujević 1921: 36–38), odnosno o književnosti u nastajanju mladog spisateljskog naraštaja. Takode, u njegovim tekstovima predratno rodoljubivo osećanje više nije u prvom planu, ono ustupa mesto sagledavanju književnih odjeka ratnih iskustava, i njihovih posledica.

Ujević 1920. godine pozitivno ocenjuje zbirku *Pjesme* Stevana Beševića, pre svega kao značajan dokument aktuelnog stanja poratne svesti i ostvarenja koja nastaju na osnovu ratnih trauma. Teška i bolna atmosfera Beševićevih stihova, prema Ujevićevom sudu, pokazuje značajnu opisnu snagu, pri čemu pesnik jednostavnim i tradicionalnim efektima daje nove i stvarne lepote (Ujević 1920b: 355). U Beševićevoj knjizi tragedija rata sasvim je lirizovana, i njenu najveću vrlinu čini moćni sveljudski i kosmički

² Prozni pandan kritici Rakićeve poezije umnogome predstavlja prikaz kratkog romana Veljka Milićevića *Bespuća*: Milićevića odlikuje „otmjenošć kroz mirnoću pričanja, u nekoj udaljenosti od predmeta, u nekoj potrebi oblog i, donekle, hladnog izražavanja, što bi je neki nazvali pripovjedačkom objektivnošću“; on ne ulazi u dubinu junakove duše „do te mjere da bi bio jedeno s njime, da bi dokrajca osjetio svaku njegovu strast i potpuno podijelio svaku njegovu senzaciju“; on „sve promatra jednim pozornim no stranim okom, koje zanima samo pokret i samo spoljašnje očitovanje nutarnjega sna. On je, ako je dopušten ovakav prijelaz iz vezanoga sloga u nevezani, parnasovac proze“ (Ujević 1912f: 339).

značaj, prožet toplinom melanholične pesnikove duše (Ujević 1920b: 356; 357), u čemu se prepoznaje stari Ujevićev zahtev za unutrašnjim, emocionalnim duševnim proživljavanjem onoga o čemu se peva, dopunjen željom da poezija ostvari širi, univerzalni domašaj.

Pored društveno-političke problematike i nasleđa rata, i svakodnevni beogradski život za Ujevića se pokazuje kao poetički izazov; u vezi sa tim on ističe zanimljiv paradoks: sa jedne strane, grad se odlikuje izrazitim prisustvom simbola modernog doba, koji ga čine pravim „futurističkim Beogradom“, sa višenacionalnim kovitlacem sačinjenim od došljaka koliko i starosedelaca, koji se okuplja oko kafane „Moskva“ (Ujević 1922b: 71). Sliku uskomešane ljudske gomile, željne novosti i uzbuđenja, Ujević dopunjava naglašavanjem savremenih prevoznih sredstava, tramvaja i automobila, koji „slave pobjedu pare i benzina nad konjem koji otupelo vuče fijaker. Na taj se način stvara jedan novi dinamički svet [...] potpuno prevazilazeći sva poimanja g. g. Rakića i Dučića“ (Isto). Pa ipak,

ovaj futuristički Beograd, premda u mnogome zanimljiv za radosti opažanja, nije još nikako razvio svoje osebjne poezije. Ni u stihu ni u prozi nije se vinuo do ideala.

Sva je ova gužva samo jedna serija mehanizma i mehaničkih funkcija, kojih još srce nije prevело na svoj jezik. (Ujević 1922b: 73)

Povezivanje simbola modernog / tehničkog / futurističkog doba sa potrebom unutrašnjeg emocionalnog poetskog preobražaja, potom i sa poetičkom opozicijom staro/novo, nagoveštava podvrgavanje Ujevićevih (prethodnih) vrednovanja srpske poezije sudu vremena. Različite vrline predratnog pokolenja pesnika, koji se nisu oglasili u novim okolnostima, sada predstavljaju znak starih, prošlih shvatanja i pozicija, iako (i dalje) čine referentnu tačku za sagledavanje dostignuća mladih autora. Shodno tome, Ujević (pro) cenjuje ostvarenja predstavnika novog pokolenja pisaca, Božidara Purića i Miloša Crnjanskog, kroz prizmu osobnosti pripadnika starije pesničke generacije: Purićevi stihovi, mada po mnogim osobinama manje vredni od pesnika moderne (nemaju „ni zdrave i pomalo grube snage Šantićevih pjesama, ni ustaljena oblika Rakića i Dučića, ni protanjene bizarnosti Disa Petkovića“ – Ujević 1920d: 368), predstavljaju neka „nova nastrojenja, mlad i nov svijet koji se trudi da dođe do kojeg izraza“ (Isto). Crnjanski, sa svoje strane, po Ujevićevom mišljenju pokazuje „prejak retorički temperament na štetu opažanja, umjetničkog izražavanja stvari i imaginacije“; i pored toga, on „ipak obećava“, pokazujući spoj „slavenske žarke melankolije spojene na vrlo zanimljiv način sa madžarskom furijom“ (Ujević 1920d: 368–369).

Sagledavajući mogućnosti modernoga doba, Ujević u prikazima srpske književnosti i polemičkim tekstovima učestalo daje iskaze koji se mogu tumačiti kao manifest(i) nove poezije, pesništva mladih, koji, iako ne deluju kao organizovana grupa, pokazuju dovoljno zajedničkih crta da bi se posmatrali kao jedinstvena pojava. Tako najpre daje i programsko / sintetičko gledanje na modernu, i na novo književno pokolenje, kao i videnje niza osobina koje bi nova književnost trebalo da poseduje:

Nadamo se da će nova muzika, a s njom nova literatura uopšte, da bude toplija, intimnija, ljudskija nego je bila ona starija; da će pokazivati šire vidike na povest društva i naroda, dublje poznavanje i poštovanje tuđih kultura; da će da zasvedoči veću ljubav za društvenu pravdu i oslobođenje potlačenih društvenih snaga: da će napokon da se trudi da bude duševnija i da iscrpnije obuhvati celoga čoveka sa svim problemima savesti. Ako se u ovome smeru događa poslednjih godina izvesna evolucija, ona se još nije dovoljno precizirala da bi upala u oko dnevnoj kritici; ali, čini nam se, samo na ovome putu počiva tajna kako da poezija, jednom humanizovana i socijalizovana, postane narodnija nego do sada. (Ujević 1922f: 369)

Zahtevi, ili, tačnije, zamerke, koje Ujević u ovom razdoblju postavlja mladom naraštaju literata na putu do nove, epohalne književnosti, obuhvataju široki raspon, i donekle se podudaraju sa kritikom „stare“ poezije: (srpski) posleratni pesnici niti razumeju niti pevaju materiju – oni se odlikuju spiritualizmom, koji je obično „kukavan, banalan, prazan, jalov, više predrasuda nego filozofija i poezija“ i kao da, sa jedne strane, „nisu nikada vidjeli željeznice, automobile, tramvaje, transatlantike, avijatike, telefon, velikoga mašinstva u fabrici“ (Ujević 1922a: 373), a, sa druge, oni „dobrim dijelom nemaju nikakva smisla – ni čula – za prirodu, za jezera, za rijeke, slapove, mora, potoke, brda, vulkane, šume, pašnjake, za brdo Everest, Labrador, Sjeverni pol, ili Monthev u Švajcarskoj. Nemaju smisla ni za velike gradove aglomerate“ (Isto). I još, „kao putovanje po arhipelazima i po oceanijama, pjesnika mogu da nadahnu sportovi, odijela, kozmičke promjene, zgrade, pa i sama umjetnost“. Naša je poezija, u „svemu tome što je opis, slika, muzika, [...] vrlo siromašna; ona se ponavlja, dosaduje, nema rječnika, nema modernosti, nema ritma, nema stila, rijetko se vidi čovjek u njoj. Mjesto da bude ljudska i čovječanska, mjesto da pjeva predgrada i stanice, ona je seminarska skolastika, kancelarijska“ (Isto).

Treće razdoblje Ujevićevog promišljanja srpske književnosti obeleženo je daljom – sada radikalnom – promenom životne i idejno-ideološke pozicije: pesnik konačno napušta beogradsku sredinu, iz njegovih kritika i prikaza iščezava insistiranje na idealu književnog zajedništva. Bez obzira na novu situaciju, Ujević u ovom periodu objavljuje najveći broj tekstova o raznim pitanjima u srpskoj književnosti.

Razdoblje otpočinje tekstovima koji su na tragu stavova iskazanih povodom književnih kretanja u prethodnoj deceniji. Ujevićev prikaz učenja Bogdana Popovića, početkom tridesetih godina, ne razlikuje se mnogo od njegovih ranijih viđenja mlade književnosti: kroz kritiku akademizma, duhovne tromosti i okoštalosti, koja je u potpunosti nesvesna savremenog doba, ili se pravi da ga ne primećuje, ističu se vrline novih književnih stremljenja. Nasuprot nečemu što je obeleženo životom i dinamikom, stoji Popovićeva „ukočenost mozga“, neaktuelnost bez dinamičkog momenta, koja odaje „zadah mrtvačnica“ (Ujević 1931d: 417). Popovićev pristup stvaranju predstavlja odricanje od muškosti, od saradnje živih sila, težnju „za vraćanjem u stara vremena u svijetu smevočne profesorštine, [...] za diktaturom suhoparne i plitke kritike“ (Ujević 1931d: 420).

Ukoliko je iz Ujevićevih tekstova u ovom razdoblju nestalo razmišljanje o stvaranju nove (nad)nacionalne književnosti prikladne jugoslovenskoj državnoj zajednici, upražnjeno mesto zauzelo je razmatranje duhovne problematike vremena i različitih književnih odgovora u delima naših pisaca i mislilaca, poput Ljubomira Micića,³ Boška Tokina i Bogdana Radice. Tako Ujević smatra da Micić kroz svoje francuske romane zastupa uverenje da je savremeno doba, zahvaljujući kolektivnom egoizmu, proizvodu materijalizma koji sudbonosno uzrokuje standardizaciju i mašinizaciju ljudi, negativno određeno prema velikanima stvaralaštva, genijima – među koje, po ironičnom viđenju Ujevića, vođa zenitizma ubraja i sebe (Ujević 1933c: 443–444). Lek za takvo stanje, u kome se kao negativni simptomi ističu sport, kult brzine, elektrifikacija, jeste okretanje elementarnom i varvarskom duhu. Da bi se prevazišle negativnosti vremena, potrebna je, prema Micićevom uverenju, upravo vladavina duha, dok će poniranje u dušu pojedinca osloboditi ekonomskih prinuda. Sa druge strane, Ujević

³ Ujevićev kritički odnos prema Micićevom delu otpočinje dvadesetih godina, afirmativnim predgovorom zbirci poezije *Spas duše* (Ujević 1920a), da bi se, usled pogoršanja ličnih odnosa i poetičkih razlika, u kasnijem razdoblju pretvorio u krajnje negativan stav prema zenitizmu i Micićevom francuskom razdoblju, iskazan kroz niz prikaza i kritika.

agnalašava da Boško Tokin u romanu *Terazije* ima u potpunosti drugačije viđenje sporta i modernih vremena: Tokin zastupa ideju da nedostatak etike i estetike u savremenog čoveka nadoknađuje života snaga – seksus, koji sve više menja sport (Ujević 1933c: 445). Sport donosi novo bratstvo ljudi, univerzalni jezik, nove (povišene) emocije, kvalitet i lepotu, vodi novovrsti čoveka učeći ga da bude džentlmen; služi književnosti ako odbija od knjiške književnosti i artificijelne umetnosti: mladi varvari se pomoću sporta oslobađaju pseudokulturnih premaza. Potom, sportisti su ne samo zdraviji od sociologa, profesora, književnika, već su često i dobri stručnjaci. Krajnja svrha sportskih aktivnosti jeste izgradnja svojevrsne intelektualno-sportske etike (Isto).⁴

Ujević je u tekstovima iz ovog razdoblja (i dalje) izuzetno kritičan prema predstavnicima međuratne srpske književnosti iz sopstvenog okruženja, pre svega onog boemskog, koji nekritički prihvataju elemente modernosti. Prema njegovom mišljenju, oni proizvode dela izvan književnosti i izvan pismenosti; neobrazovani su i nevaspitani, i nemaju jasnu misaonu poziciju; lenji su, brzopleti i površni, uče iz novina i filma; moderni su utoliko ukoliko se vraćaju u svet davnih ljudskih predaka, primata (Ujević 1931a: 208), odnosno ukoliko „stare senzacijske kalupe iz listova, bioskopa, kafana serviraju kao revolucionarnu, novu, slobodnu poeziju i književnost“ (Isto); nisu pobožni ali nasedaju „građanskim oblicima klerikalizma: teozofima, okultistima, spiritistima, hipnotizerima, čitačima ruku i čela“ (Ujević 1931a: 209), veruju da imaju odgovor na sva pitanja i da su genijalni nadljudi; na kraju, nemaju smisla za humor, i savršeno ozbiljno shvataju svoju delatnost, grajom, nezrelim ambicijama, nasrtljivim šarlatanstvom, kolektivnim pozerstvom doprinoseći anarhiji i kvarenju atmosfere (Ujević 1931a: 211).

Pripadnike prvog pokolenja modernih, pre svega onih sa kojima je i sam nastupio na posleratnu književnu scenu – Vinavera, Tokina, Rastka Petrovića, Ujević izuzima iz kritika slične vrste. O njima piše pre svega u autobiografskim (putopisnim) osvrtima, poput onoga iz francuske prestonice, objavljenog 1931. godine, pružajući živu, toplu i humorističnu sliku pisaca različitih vremena, generacija i poetika, sticajem istorijskih okolnosti okupljenih u najdinamičnijoj evropskoj kulturnoj sredini,

⁴ Prikazom ideja hrvatskog istoričara i publiciste Bogdana Radice, koji na Balkanu, umesto sinteze slovenske i helenske kulture, vidi samo „vječite ratne frontove, neprekidne borbe, beskonačne juriše“, Ujević dovršava ogled ističući da se tananost suđenja ne može očekivati tamo gde se „dijele isključivo na genije i glupane [...]“, gdje nedostaju tananija razlikovanja, [...] nijanse, no se sve siječe nožem općih mjesta“ (Ujević 1933c: 447).

Parizu (Ujević 1931e). Takođe, zahvaljujući nastupu i obrazovanju koji Ujeviću imponuju, najmlađi avangardisti, beogradski nadrealisti, pošteđeni su makar nekih njegovih invectiva, budući da, „kakvi god bili, [...] uvijek su gospoda otmenoga držanja i relativno dobre škole“ (Ujević 1931a: 207). Stav prema dostignućima ove grupe, koju ocenjuje kao jedinstvenu pojavu na našim prostorima, složen je i u najmanju ruku ambivalentan: dok, čini se, donekle cenii napore nadrealista da se u poeziji uzdignu do duhovnih visina, Ujević je manje blagonaklon prema njihovim pokušajima u drugim žanrovima, naročito u prozi. Kada pristupa proceni književnih dometa nadrealističkih kolektivnih nastojanja, on najpre upućuje zamerku povodom forme: ovim „pripravnicima“ nedostaje upravo umetnički oblik, možda i „konačna zrelost“. Na kraju, Ujević cinično zaključuje da činjenica da nadrealisti, njihovi čitaoci i kritičari, nisu izvršili kolektivno samoubistvo u skladu sa sopstvenim uverenjima, govori da su zapravo nedosledni i da su prihvatili princip stvarnosti – što, na kraju krajeva, od njih čini puke realiste (Ujević 1930c: 387). On, uz to, odbacuje i nadrealističke pokušaje (manifestnog) izjednačavanja poezije i socijalno osveščene dijalektičke misli, kojima „oni odriču samovoljnost misli, samovoljnost poezije“ (Ujević 1932a: 423).

Ujevićevi tekstovi posvećeni problematici srpske književnosti pokazuju određene zajedničke imenitelje koji dozvoljavaju da se razmislija o kritičkom metodu odnosno poetičkim načelima. Sam Ujević na nekoliko mestima upućuje na pretpostavke sopstvenog kritič(ars)kog postupka; on, najpre, izražava težnju da omeđi temu, odnosno predmet kritike (Ujević 1912a: 314); svoj pristup određuje kao kritiku teksta, u užem značenju, budući da odbacuje biografizam; shodno tome, retko ide u genetičko ili istorijsko, razvojno objašnjenje; takođe, on naglašava i merilo reprezentativnosti. Sa druge strane, kod Ujevića je razmatranje posebnih pojava po pravilu praćeno određenim širim viđenjem, vezanim za shvatanje suštine i zadatka književnosti u datim političkim ili epohalnim okolnostima. Iako ne prihvata potčinjavanje književnosti ideološkim zadacima, kao što odbacuje i proskriptivnu poetiku / kritiku, Ujević u svakom razdoblju srpske autore ili dela stavlja u kontekst širih pojava, bilo borbe za oslobođenje / ujedinjenje, i stvaranje zajedničke književnosti, bilo poetičkih zadataka mladog

književnog naraštaja, bilo fenomena (beogradske i pariske / naše i francuske) kulturne sredine, tj. odnosa pojedinca i tradicije, odnosno duhovne problematike vremena. Iz tog razloga, književna pojava o kojoj piše, iako jasno omeđena, nije istovremeno i izolovana, već predstavlja jedan trenutak u procesu dostizanja krajnjeg književnog ideala: prožimanja hrvatske i srpske književnosti, stvaranja jugoslovenske literature, ili jednostavno, puta ka (novoj) književnosti opštečovečanskoga značaja.

U Ujevićevim prikazima srpskih književnika i njihovih dela, pre svega u ranijem periodu, do izražaja dolazi naročiti postupak kritičkog suđenja: Ujević ne pristupa književnome tekstu sa unapred i čvrsto određenim skupom osobina i zahteva koje bi delo moralo da zadovolji kako bi obrazovao mišljenje o njegovom estetskom i poetičkom dometu, već polazi od sopstvenog utiska i doživljaja, gradeći misaonu konstrukciju sa ciljem da izvede sud o onome šta ga se u njemu – pozitivno ili negativno – dojmilo. Kada je utisak povoljan, primera radi, kod Nikolaja Velimirovića, Ujević naglašava optimizam, mušku junačku borbu i aktivizam, dok kod Petkovića Disa i Veljka Miličevića, čija su dela prikazana u potpuno drugačijem ključu, ističe upravo oprečne kvalitete – umetnički funkcionalnu) jednoličnost, oskudnost, odnosno pasivnost i bezvoljnost. Kod Svetislava Stefanovića, pored svih formalnih zamerki, u prvi plan stavlja autorovu tankočutnost, spiritualizaciju telesnog (Ujević 1912d: 332), dok kod Rakićevih *Novih pesama* ističe upravo suprotnu stvar – gospodstvenu artificijelnost i pažljivu, gotovo mučnu, izradu stihova i strofa prigušenih emocija. Kod rodoljubivih autora podvlači njihov značaj za narodnu stvar; kod individualista, pak, njihovu posebnost i lični pečat. Kada piše o kolektivnim pojavama, pohvaljuje građansku uljudnost članova pokreta (nadrealizam), ali kritikuje duhovnu usmerenost njihove poezije, kao i bezobličnost odgovarajućih proznih pokušaja i bezidejnost nadrealističke (socijalne) teorije.

Pored toga, kod Ujevića je u sagledavanju srpske književnosti iznimno redak sasvim afirmativan ili sasvim negativan sud,⁵ njegove kritike su u velikoj većini sačinjene od uvida kako u pozitivne tako i u negativne strane nekog književnog dela i autora, težeći da budu uravnotežene, čak

⁵ Izuzeci se mogu naći u prikazima Velimirovićevih beseda, odnosno Srezojevićeve poezije. U prvom slučaju Ujević u potpunosti afirmiše Velimirovićev pozitivan, delatan a ne deklarativan, stav prema životu, koji se, kao najviše plodan, iskazuje kroz veru, ljubav i nadu, zamerajući formalnu stranu knjige (Ujević 1912c: 333). U krajnje negativnom prikazu pesničke zbirke *Zlatni dasi* Dušana Srezojevića (Ujević 1912c), Ujević se prikazuje u najboljem kritičarskom svetlu, koje podrazumeva najširi raspon invectiva.

i u polemički intoniranim tekstovima, koji po svojoj prirodi predstavljaju umnogome ogoljenije, nekoherentnije i ličnije iskazivanje mišljenja.⁶

* * *

U Ujevićevom praćenju srpske književnosti, osim vremenskih, do izražaja dolaze i određene tematske lakune. Pre i posle Prvog svetskog rata, naime, Ujević pokazuje zanimanje za široki raspon oblasti, žanrova i pojava: on piše o poeziji (Vladislav Petković Dis, Dušan Srezojević, Svetislav Stefanović; Aleksa Šantić, Milan Rakić, Ljubomir Micić), prozi (Veljko Miličević, Ljubomir Micić, Miloš Crnjanski, Branimir Ćosić), besedama / propovedima (Nikolaj Velimirović); o gledima (Svetislav Stefanović), političkim spisima (Jovan Skerlić), estetičkim pozicijama (Bogdan Popović), generacijskim pojavama (mlada književnost; modernisti), književnim usmerenjima (nadrealizam), kao što i polemiše s određenim ličnostima (Stanislav Vinaver, Rade Drainac, Eli Finci, Jovan Kršić) ili trendovima (odnos genijalni pojedinac / balkanske vrste/ – tradicija), itd.

I pored ovako širokog interesovanja, Ujević pažnju ne poklanja dramskim delima; objašnjenje za (potpuni) izostanak razmatranja dramskih spisa može se potražiti u Ujevićevom viđenju književnih rodova (koje on zove i vrstama), u kome se dramski iskaz, u odnosu na lirski i romaneskni stav, koji obuhvataju jezgro problema estetike, ocenjuje kao lažan i suvišan. Drama je, po Ujevićevom viđenju, obeležena dvoznačnošću, dogmatičnošću / konvencionalnošću, i daje veštačku sliku u kojoj je emocija ograničena, društveni smisao sveden na razgovor, etika na голу akciju a misao na monolog (Ujević 1930b: 169).

Ovaj stav prema sekundarnom i neutemeljenom „genusu“ upućuje i na razloge još jednog „minus postupka“ u pristupu srpskoj književnosti – Ujević ćutke prelazi preko najradikalnijih eksperimenata mladih, u kojima dolazi do narušavanja estetičkih konvencija i žanrovskih ograničenja – poput *Lirike Itake* Miloša Crnjanskog, ranih pesama Milana Dedinca, sabranih u ciklusu „Zar zora već? – Zora!“, *Burleske Gospodina Peruna Boga Groma* ili *Otkrovenja* Rastka Petrovića, odnosno *Gromobrana svemira* Stanislava Vinavera, da

⁶ U potonjim osvrtima Ujević se čak i poziva na sudove autora sa kojima je ranije žestoko polemisao, kao npr. sud Stanislava Vinavera: „Jedne godine Stanislav Vinaver napisao je da sam u poeziji samoj dao više od Baudelairea i Swinburnea skupa“ (Ujević 1935b: 455).

pomenemo samo neke od njih. Kao i u slučaju drame, Ujeviću je bliže „čisto“ razvrstavanje književnih pojava na jasno razgraničene kategorije,⁷ koje isključuje bilo kakva ukrštanja, time i eksperimentalne, hibridne žanrove. Pre i posle svega, Ujević je književni kritičar koji pristupa književnim delima, autorima ili pojavama koje pripadaju srpskoj književnosti sa idejom zaokruženog umetničkog ostvarenja lično proživljene i emocionalno zasnovane (sa naročitim naglaskom na životnost, energičnost i „muškost“), skladne ili odgovarajuće forme, na širem fonu značaja za kulturno-političke ili poetičke ideje koje zastupa u tom trenutku. Pri tome, on niti želi niti može da uđe u analizu specifičnih dubljih tokova i istorijskih pomeranja srpske književnosti obeleženih pojavama poput hibridnih ostvarenja zasnovanih na aktualizaciji mitopoetskih, folklornih odnosno karnevalizovanih kulturnih i književnih tradicija, izrazito delatnih u međuratnom razdoblju srpske književnosti. Književna dela obeležena narušavanjem granica između umetničkog i neumetničkog, književnog i esejsističkog, između poezije i proze, eksplicitno- i implicitno-poetičkog, lepog i ružnog, jednostavno ostaju izvan interesa ili domašaja njegove optike.

Bilo kako bilo, Ujevićevi tekstovi posvećeni različitim vidovima srpske književnosti, u rasponu od tri decenije, donose ne samo samosvojne kritičke uvide, prikaze i osvrte na najvažnije pojave, već i svedočanstvo o jednom izuzetno dinamičnom vremenu naše kulturne i književne povesti, u kome je i sam Ujević dao svoj veliki i nezaobilazni umetnički i intelektualni doprinos.

⁷ Svog boemskog sadruga i žestokog poetičkog i polemičkog protivnika Radeta Drainca Ujević promovise u sveobuhvatnu ikonu negativnih kretanja u savremenoj književnosti, odlučujuće određenih pometnjom u genološkom sistemu: „Što je drainizam? Zamjena sredstva sa svrhom, vječna konfuzija rodova, ulaganje publici šarlatanskim protestom, odnemanje alata i zanata, ispunjenost sobom, patološka degeneracija romantike. Drainac nije stvorio drainizam, no je bio njegova tipična manifestacija. Drainizam bijaše evropski, medicini, filologiji, fenomen konfuzije i pometnje rodova; bilo je drainista u ekonomiji, medicini, filologiji, i dalje: sve ljudi koji nisu marili svoj zanat i tražili svrhu uklanjajući sredstva. Drainizam je bio negacija duha znanosti, a u umjetnosti neprijatelj savjesnosti i intenzivnoga stvaranja u svrhu produbljivanja; nesolidnost borbena, kilogramometri energije izbačeni u vociferacije, jalovi potrošak kalorija, ispljučivanje sebe, nastup u ime odsutne ideje“ (Ujević 1930c: 399). Uz to, Micićev zenizam Ujević takođe tumači kao „donekle drainizam na hrvatskoj strani“ (Ujević 1930d: 388).

Literatura

- Tešić, Gojko (prir.). 1983. *Zli volšebnici: polemike i pamfleti u srpskoj književnosti: 1917–1943*. Knj. 2, 1930–1933. Beograd / Novi Sad: Slovo ljubve / Beogradska knjiga / Matica srpska, 1983.
- Ujević, Tin. 1911a: 476–479. „Versunkene Seelen“. *Agramer Tagblatt* XXVI, Nr. 218: 2; Nr. 219: 2–3; Agram, 23. i 25. 9. 1911.
- Ujević, Tin. 1911b: 45–50. „Hrvatska današnjica“. *Bosanska vila* XXVI, br. 21–22: 321–323; Sarajevo, 15–30. 11. 1911.
- Ujević, Tin. 1912a: 314–321. „Pjesme Alekse Šantića“. *Savremenik* VII, br. 3: 179–185; Zagreb, ožujak 1912.
- Ujević, Tin. 1912b: 322–323. „Milan M. Rakić: Nove pesme“. *Slovenski jug* IX, br. 17: 134–135; Beograd, 22. 4. 1912.
- Ujević, Tin. 1912c: 324–327. „Dušan Srezojević: Zlatni dasi“. *Slovenski jug* IX, br. 19: 158–159; Beograd, 13. 5. 1912.
- Ujević, Tin. 1912d: 328–332. „Svetislav Stefanović: Sunca i senke“. *Slovenski jug* IX, br. 30: 239; br. 31: 247–248; Beograd, 21. i 28. 7. 1912.
- Ujević, Tin. 1912e: 333–337. „Nikolaj Velimirović: Besede pod gorom“. *Slovenski jug* IX, br. 32; br. 33: 262–263; Beograd, 3. i 11. 8. 1912. Dr N. Velimirović, jeromonah: *BESEDE POD GOROM*. Izdanje S. B. Cvijanovića. Beograd 1912.
- Ujević, Tin. 1912f: 338–340. „Bespuće“. *Savremenik* VII, br. 11: 690–691; Zagreb, studeni 1912.
- Ujević, Tin. 1914: 341–345. „Jovan Skerlić u nacionalnom radu“. *Sloboda* X, br. 73: 1; Split, 25. 5. 1914: [Ispod naslova stoji:] Pariz, 21. 5.
- Ujević, Tin. 1920a: 346–354. „Ljubomir Micić: SPAS DUŠE“. Ljubomir Micić, *Spas duše*, 5–13; Zagreb 1920. [Predgovor zbirci pjesama.] [Ispod napisa:] Zagreb, januara 1920.
- Ujević, Tin. 1920b: 355–358. „Na golgotu. *Demokratija*“ II, br. 237: 2; Beograd, 8. 2. 1920.
- Ujević, Tin. 1920c: 359–366. „Poezija i proza Svetislava Stefanovića“. *Demokratija* II, br. 242: 2; br. 243: 2; Beograd, 14. i 15. 2. 1920.
- Ujević, Tin. 1920d: 367–369. „Povodom Purića i Crnjanskog“. *Progres* I, br. 62: 2–3; Beograd, 23. 7. 1920.
- Ujević, Tin. 1921: 36–38. „Jugoslavija bez književnosti“. *Kritika* II, br. 2: 59–60; Zagreb, februar 1921.
- Ujević, Tin. 1922a: 370–377. „Čuda neba i blaga zemlje“. *Novosti* II, br. 400: 3; br. 401: 3; br. 402: 3; br. 403: 3; Beograd, 2, 3, 5. i 6. 9. 1922.
- Ujević, Tin. 1922b: 71–73. „Futuristički Beograd“. *Novosti* II, br. 413: 3; Beograd, 17. 9. 1922.

- Ujević, Tin. 1930a: 378–381. „Svjedočanstva bez pečata“. *Jadranska pošta* VI, br. 65: 2–3; Split, 19. 3. 1930.
- Ujević, Tin. 1930b: 169–172. „Naše kazališno društvo“. *Jadranska pošta* VI, br. 69: 2–3; Split, 24. 3. 1930.
- Ujević, Tin. 1930c: 382–387. „Nadripolemike“. *Jadranska pošta* VI, br. 158: 6–7; Split, 10. 7. 1930.
- Ujević, Tin. 1930d: 388. „Zeniton“. *Jadranska pošta* VI, br. 181: 6–7; Split, 6. 8. 1930.
- Ujević, Tin. 1930e: 394. „Boemi i antiboemi“. *Jugoslavenska pošta* II, br. 413: 10; br. 418: 7; Sarajevo, 4. i 10. 10. 1930.
- Ujević, Tin. 1931a: 205–214. „Nedjela maloljetnih“. *Mlada Bosna* IV/1, 1931: 25–35.
- Ujević, Tin. 1931b: 404. „Raka Drainac u kavezu“. *Večernja pošta* X, br. 2898: 6; Sarajevo, 7. 2. 1931.
- Ujević, Tin. 1931c: 408. „Tutankamon redivivus“. *Mlada Bosna* IV, br. 5: 100–107; Sarajevo, maj 1931.
- Ujević, Tin. 1931d: 417. „Diktatura kritike“. *Slobodna misao* X, br. 43: 3; Nikšić, 25. 10. 1931; [Ispod napisa] Sarajevo, 16. oktobra.
- Ujević, Tin. 1931e: 85–95. „Tin Ujević u Parizu“. 1931.
- Ujević, Tin. 1932a: 422–428. „Prekretničke dijalektike metamorfoze nadrealizma“. *Književna Krajina* II, knj. III, br. 6: 459–465; Banja Luka, juni 1932.
- Ujević, Tin. 1933a: 432–436. „Viteški razbojnici modernizma“. *Pravda* XXIX, br. 10223: 3; Beograd, 24. 4. 1933. Autograf u Institutu za književnost JAZU.
- Ujević, Tin. 1933b: 437–441. „Terazije Boška Tokina“. *Pravda* XXIX, br. 10263: 8; Beograd, 3. 6. 1933.
- Ujević, Tin. 1933c: 442–448. „Tri pogleda na vrijeme duhovne krize“. *Valjci* I, br. 1: 30–36; Nikšić, juni 1933.
- Ujević, Tin. 1935a: 449–454. „Analfabetski tečaj kritike“. *Jugoslavenski list* XVIII, br. 173: 6; Sarajevo, 25. 7. 1935.
- Ujević, Tin. 1935b: 455–458. „Umjesto svih budućih ispravaka“. *Jugoslavenski list* XVIII, br. 286: 6; Sarajevo, 6. 12. 1935.
- Ujević, Tin. 1965. *Sabrana djela*. Svezak dvanaesti. *Feljtioni I*. Zagreb: Znanje.
- Ujević, Tin. 1965c. *Kritike, prikazi, članci, polemike o hrvatskoj i srpskoj književnosti. Sabrana djela* VII. Ur. D. Tadijanović et al. Zagreb: Znanje
- Ujević, Tin. 1966. *Sabrana djela*. Svezak četrnaesti. *Autobiografski spisi. Pisma, interviewi*. Prir. Dubravko Jelčić.

A View of Ujević through Ujević's Views of Serbian Literature

Abstract: The paper discusses Ujević's views of the most important representatives of Serbian *moderna* and modernism/avant-garde, expressed in a group of texts dedicated to Serbian literature of the early 20th century. The paper analyses Ujević's basic poetic and critical viewpoints against the backdrop of his life and his ideological-ideological position, and registers a shift in the problematics, tone and style of his critical views which coincides with the transition from elder to younger generations of writers and as well as with his immediate involvement in Belgrade literary life. On the personal level, special attention is paid to Ujević's characterization of Ljubomir Micić's and Rade Drainac's authorial image and work, as well as the Belgrade surrealist movement.

Key words: Tin Ujević, Serbian literature, criticism

Bojan Čolak

Institut za književnost i umetnost, Beograd

btcolak@yahoo.com

Pregledni znanstveni rad

821.163.42.09Ujević, T.

821.163.41.09

Tin Ujević o pesnicima srpske moderne¹

Sažetak: U radu se razmatraju eseji i kritički prikazi Tina Ujevića o pesnicima srpske moderne nastali u razdoblju kada se u srpskoj književnosti uočava promena poetičke paradigme, ali i prelaz iz jednog kulturnog, odnosno ideološkog modela u drugi. Fokus istraživanja čine četiri teksta u kojima se prepoznaje Ujevićev društveno-angažovani (aktivistički) pristup čitanju književnosti. Najviše prostora dato je eseju o Aleksi Šantiću, budući da je ne samo znatno obimniji od ostalih, nego i reprezentativan za sagledavanje Ujevićevog onovremenog idejnog konstrukta. Cilj je da se ukaže na osnovne stavove hrvatskog pesnika, te da se oni povežu s glavnim idejama iskazanim u okviru drugih radova publikovanih u istom periodu. Poseban akcenat biće stavljen na političko-ideološku pozadinu ovih tekstova.

Ključne reči: društveno-angažovana kritika, srpska moderna, pesimizam, optimizam, aktivizam, ideološki modeli, hrvatsko-srpsko ujedinjenje

Tin Ujević napisao je nekoliko kritičkih prikaza o predstavnicima srpske moderne. Prvi takav tekst publikovan je 1911. godine, a tokom naredne godine štampan je najveći broj priloga ove vrste. Nakon 1912. godine

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Smena poetičkih paradigmi u srpskoj književnosti XX veka: nacionalni i evropski kontekst* (178016), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.